

TELEVİZYON, TARİH VE TOPLUMSAL BELLEK Television, History and Social Memory

Şehriban ŞAHİN KAYA*

Özet

Son yıllarda toplumsal bilinçaltına itilmiş, bastırılmış ve sorgulanmamış yakın tarihsel geçmiş, daha doğrusu Türkiye'nin darbeler tarihi, önce filmler sonra popüler televizyon dizileri aracılığıyla tartışılmaya açıldı. Yakın geçmişe dair sorgulamaların, tanıklıkların ve hesaplaşmaların filmler ve televizyon dizileri aracılığıyla yapılması, tarih, popüler kültür, toplumsal bellek ve televizyon ilişkisinin sosyolojik bir perspektifle irdelenmesini zorunlu kılmaktadır. Televizyon çocukların, gençlerin ve yetişkinlerin tarihi öğrendiği en temel araçlardan birisidir. Televizyon nasıl gündelik yaşantının her noktasına dokunuyor ve etkili olabiliyorsa, aynı şekilde kurgusal ve kurgusal olmayan tarihi kişiliklerin ve olayların anlatımını yaptığı televizyon dizileri aracılığıyla, milyonların tarihsel olaylar ve kişiler hakkındaki algılarını da belirliyor ve değiştiriyor. Bu noktada televizyonun toplumsal belleğin oluşturulması açısından belirleyici bir aktör olduğu ortaya çıkmaktadır. Televizyon dizileri aracılığıyla öğrenilen tarih aynı zamanda toplumsal belleğin yeniden inşa sürecidir. Toplumsal bellek hatırlamalar ve unutmalar aracılığıyla oluşturulur ve tam bir çatışma sahası olarak ortaya çıkar. Kimin neyi hatırlayacağı ve kimin hatırladıklarının hangi televizyon kanalında yer bulacağı ve en çok hangisinin izlendiği, toplumsal belleğin çatışma alanı olduğunu açıkça gösterir. Bazen de küresel bir amaç için de belleğe yeni bilgiler eklenebilir ki da son derece önemlidir. Televizyon tarih ilişkisinde en çarpıcı nokta ise televizyonun karşılıklı meydan okuyuşlar ve fırsatlar yaratmadaki rolünün bu yolla karşımıza çıkıyor olmasıdır. Televizyon, tarih ve bellek ilişkisinin analiz edildiği bu makalede, son derece ticarileşmiş olan televizyonun, tarihi ve belleği bir iş alanı olarak nasıl kullandığı ve bu kullanımın kültür endüstrisi ile ilişkisi değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Toplumsal bellek, Televizyon, Kültür endüstrisi

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Abstract

In the last years in Turkey, the near historical past or rather history of military coups that has been pushed to the social subconscious, repressed and unquestioned was opened to the discussion, first by the popular films then television series. The questioning, testimonies, and payoffs of the recent past through films and television series have required to be examined by the sociological perspective. Television is one of the basic tools for children, teenagers and adults to learn history. As well as how television touches and affects every point of everyday life, it changes perceptions of millions' fictional and nonfictional historical events and personalities through television series. At this point, television turns out to be a decisive actor for the creation of social memory. Learned through television series, history also brings about the process of the construction of collective memory. Collective memory that has been made through remembering and forgetting has emerged as a sphere of conflict. Who remembers what and whose remembering finds a place and be the best watched in television clearly indicates that social memory is a battlefield. It is also important that sometimes, new information has been added into social memory for a global goal. The most striking point that comes across that way in the relationship between television and history is the television's role in creating mutual challenges and opportunities. In this article that has analyzed the relationship between television, history and memory, how the highly commercialized television uses history and memory as a business area, and how such use linked to the culture industry will be assessed.

Keywords: History, Social memory, Television, Culture industry

Anımsanacak bir şey olmadığına göre, unutacak bir şey de yoktur

(Huysen, 1995: 21).

Giriş

Tüm dünyada yirminci yüzyıl biterken, aynı anda hem bellek patlaması hem de bellek yitimi gerçekleşmiştir. Bu paradoksal durum, yirminci yüzyılın anılarının ve bu anıları taşıyanların üstüne alacakaranlığın çöküşü olarak nitelenebilir (Huysen 1995: 14). Türkiye'de de bellek patlaması ve toplumsal bellek yitimi aynı anda yaşanırken (Suner, 2005), "geçmişe yönelik ilgi patlaması" kültürel hayatın her alanında görünürlük kazanmaya başlamıştır (Özyürek, 2001). Geçmişe yönelik ilgi patlamasının izleri, Türk pop müziğinin eski parçalarının popülerleştirilmesinde, anı kitaplarının satışındaki patlamada,

eski sokak ve binaların restore edilmesinde, giyim kuşam modasında eskiye dönülmesinde ve dekorasyonda görülebilir. Türkiye'nin yaşadığı bellek yitimi ve bellek patlaması paradoksunun en çarpıcı boyutu ise, önce popüler sinema ve sonra da televizyon dizileri aracılığı ile yakın ve karanlık tarihin sorgulanmasında ortaya çıkmıştır. 2000'li yılların ortasından itibaren, önce popüler filmler (Babam ve Oğlum, Vizontele Tuba 2, Beynelmilel, O...Çocukları vb.), sonra da televizyon dizileri (Çemberimde Gül Oya, Hatırla Sevgili, Bu Kalp Seni Unutur mu? vb.) aracılığı ile Türkiye'nin son derece karanlık ve bilançosu çok ağır olan 12 Eylül askeri darbesi tartışmaya açılmıştır. Filmler ve diziler adeta toplumu bir psikanaliz koltuğuna yatırmış, "geçmişinize dönün bütün bunalımlarınızın kaynağı oradadır" varsayımı ile geçmişçi çağırılmış ve bu durumu bir tür ağlama ve rahatlama seansına dönüşmüştür¹.

Gürbilek'in (1992: 17) kavramlarını kullanırsak, "sözün bastırılması" ve "söz patlaması"nın aynı anda gerçekleştiği 1980'li yıllarda, askeri darbenin son derece antidemokratik ve insan hakları ihlalleriyle dolu uygulamaları sorgulanmamış ve söz patlamasına konu olmamıştır. Darbenin sorumluları ve yaşanan ihlaller, sözün patladığı 1980'li yıllarda sorgulanmadığı gibi, 1990'lı yıllarda da sorgulanmamıştır. Bu yakın karanlık geçmişte yaşanan travma yok sayılarak, geçmişten başka şeyler çağırılmış ve bir türlü sıra haksız kovuşturmalar, gözaltında kayıplar, işkenceler, idamlarla dolu yakın geçmişe gelmemiştir. Türkiye 2000'li yıllara girdiğinde, 1980 Askeri darbesinden bihaber kuşaklarla yüzleşmek durumunda kalmıştır. Kuşakların belleği zayıflamaya başladığında, daha doğrusu yakın geçmiş giderek çok sayıda insan için "tarih" ya da mit haline geldiğinde, geriye bakmalar ve anımsamaların, zamansallık ve bellekle ilişkisi son derece karmaşık bir hal almaktadır (Huysen, 1995). Bunun en çarpıcı örneği de, darbenin lideri Kenan Evren'in genç kuşaklarca bu yönüyle tanınmıyor olmasıdır. Kenan Evren yedi yıl süre ile cumhurbaşkanlığı yapmış ve belleklerde bu kimliği ile yer etmiştir.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın tarih kitaplarında yakın tarihimiz 1945'de sona erdiğinden, genç kuşaklar Türkiye'nin yakın tarihinde karanlık bir darbenin olduğunu bilmemektedir. Türkiye'nin genç kuşakları "Çemberimde Gül Oya ve "Hatırla Sevgili" dizileri ile Türkiye'de askeri darbelerin olduğu gerçeğiyle karşılaşmıştır. Jakoby'nin (1996) "belleğini yitiren toplum" kavramı tam da Türkiye'yi anlatmaktadır sanki. Bu kısa geçmişine dair belleğini yitiren toplum, yasal zeminlerde sorgulamadığı darbeyi, sinema ve televizyon aracılığı ile geçmişten geri çağırmıştır. Aslında burada söz konusu olan şudur: politik sahada kendine yer bulamayan geçmişle hesaplaşma, kitle iletişim araçları aracılığıyla tartışılmaya açılmıştır. Bu makale, karanlık geçmişi geri çağırın

¹ Türkiye toplumu, neden daha önce yakın tarihine ilişkin sorgulamayı yapmamıştır ayrı bir araştırma konusudur ve daha kapsamlı bir incelemeyi gerektirmektedir.

televizyon dizilerini mercek altına alacaktır. En çok izlenen kitle iletişim aracı olarak televizyon, yok sayılan, bastırılan ve sorgulanmayan geçmişe dair sorgulamaları, tanıklıkları ve hesaplaşmaları gündeme getirerek, Türkiye'nin son derece karanlık yakın tarihiyle yüzleşmesi açısından önemli bir alan oluşturmuştur. Televizyonun açtığı bu alan, bastırılmış, sorgulanmamış hatta toplumsal belleğin tamamen dışına çıkarılmış yakın geçmişin geri çağrıldığı bir çatışma alanı haline de gelmiştir.

Touraine (2007), günümüzde toplumsal çatışmanın üretim sahasından kültür sahasına kaydığını belirtmiştir. Burada aslında diziler aracılığıyla kurgulanan geçmiş kültürel sahada bir çatışmayı da beraberinde getirmektedir. Milyonlarca insan farklı evlerde oturup aynı televizyon dizisini seyrediyor. Ancak, seyredilen “bu geçmişin” kimin kurgusu ve kimin tarih yorumu olduğu sorusu gündeme çatışmalar şeklinde düşüyor. Örneğin ülkücüler hem *Çemberimde Gül Oya* hem de *Hatırla Sevgili* dizisinde kurgulanan yakın tarihsel geçmiş “fazla solcu” bulmuş ve ülkücülerin kötü gösterildiği ileri sürmüşlerdir; aynı durumun halen gösterimde olan *Öyle Bir Geçer Zaman ki* dizisinde de devam ettiğini ileri sürerek dizinin setini basmışlardır (Bugün, 7 Aralık 2010). Kolektif bellek aslında bir tür çatışma ve uzlaşma alanıdır. Dolayısıyla, her belleğin bir de karşı belleği olacaktır. Televizyon bu noktada sunduğu dönem dizileri ile aslında bu çatışma ve uzlaşma alanının temsili bir boyutunu oluşturur. Toplumsal bellek süre giden çok yönlü bir süreç olması dolayısıyla hem sosyal hem de politik inşadır. Bu inşada tarihi gerçekler o kadar da önemli değildir aslında, daha da önemli olan kimin belleğinin daha güçlü olduğudur. Temel sorun; kimin hatırlamaları ve unutmaları üzerinden toplumsal belleğin inşa edileceği sorudur. Bu sorunu anlamak için de televizyon son derece verimli bir saha sunmaktadır. Kim, neyi hatırlıyor ve nasıl hatırlıyor, neleri unutuyor ya da yok sayıyor soruları çatışma ve uzlaşmayı beraberinde getirmektedir.

Televizyonda yayınlanan geçmiş döneme ilişkin diziler, aynı zamanda meydan okuma ve fırsat yaratma olarak da değerlendirilebilir. Televizyon nasıl gündelik hayatın her noktasına dokunuyorsa ve onu değiştiriyorsa, aynı şekilde kurgusal ve kurgusal olmayan tarihi kişilerin ve olayların anlatımı milyonların tarihsel olaylar ve kişiler hakkındaki algılarını belirliyor. Bu algılar, tarihin bellekle yakın ilişkisinden hareketle aslında toplumsal belleği şekillendiriyor. Televizyonun teknik ve stilistik özellikleri aracılığıyla üretilen tarihsel sunumların tarihin yeniden üretiminde son derece etkili olduğu aşikârdır. Bu tarihin yeniden üretimi elbette belleğin televizyonla ilişkisinde, daha doğrusu geçmişin televizyonda popülerlik kazanmasında ve dolayısıyla gündemdeki kaygıları ve tartışmaları belirlemede etkin rol oynuyor. Bunu nedeni, “geçmişin şimdiki zamanlaştırılması”dır (Traverso, 2005).

Hem televizyona program üretenler hem de izleyiciler “kullanışlı bir tarih üretimi” dolayısıyla “kullanışlı bir bellek inşası” ile meşguldürler. Bu noktada

tarihsel figürlerin hikâyeleri ve tarihsel olaylar, bugünü açıklamada ve geleceği keşfetme/şekillendirmede kullanılmaktadırlar. Medya tarafından anlatı haline getirilen ve kurgulanan kolektif geçmişler hem anlatsal hem de kurgusal açıdan değerlendirilmelidir (Neiger vd. 2011) ve bu makale bunu yapmaya çalışacaktır.

Bellek inşası günümüz kapitalizminin bel kemiği olan kültür endüstrisinden bağımsız olarak çözümlenemez. Televizyon, tarih ve bellek ilişkisinin analiz edildiği bu makalede, ticarileşmiş olan televizyonun, tarihi ve belleği bir iş alanı olarak nasıl kullandığı ve bu kullanımın kültür endüstrisi ile ilişkisi de değerlendirilecektir. Benjamin'in (1993) kapitalist şimdinin "homojen boş zamanı" adını verdiği durum tüketici bir tarih ve bellek saplantısına yakalanmış olma durumudur ki bu noktada kültür endüstrisi merkezi bir konum işgal etmektedir. Kültür endüstrisinin en temel parçalarından olan televizyon dizilerinde toplumsal bellek nasıl yeniden inşa ediliyor sorusu bu makalenin yanıt aradığı temel sorudur.

1. Tarih ve Toplumsal Bellek

Hem tarih bilincinin köreldiği hem de belleğe ilişkin saplantıların, yaşam alanımızı oldukça belirgin biçimlerde değiştirdiği günümüzde, son yıllarda giderek artan bir şekilde geçmişe sığınılıyor. Bu noktada tarih ve bellek tartışmaları önemli bir çalışma alanını oluşturmaktadır. Tarih ve bellek aynı kayıdan doğarlar ve aynı konuyu paylaşırlar: geçmişin özüksenebilmesi (Traverso, 2005). Tarih ve bellek arasında bir de hiyerarşi söz konusudur. Tarih geçmişini anlatı haline getirmedir; belleğin yol açtığı sorular ise cevap vermeye çalışan bir geçmiş yazısıdır. Böylece, tarihin bellekten doğması söz konusu olur. Tarih bellekten doğar sonra da geçmişle arasına mesafe koyarak onu "kendinde geçmiş" kabul ederek ondan kurtulur (Traverso, 2009: 9). "Şimdiki zaman tarihi" olarak da adlandırılan yirminci yüzyıl tarihi, geçmişin aktörlerinin tanıklığını analiz eder, sözel kaynakları da arşivler ve onları maddi ya da yazılı belgelerle aynı sıfat kaynaklar arasına koyar (Traverso, 2009: 9). Sonunda bellek, çağdaş tarihin önemli araştırma alanlarından biri olmuştur. Bellek ve tarihin paylaştığı ortak bir nokta her ikisinin de kara delikleri olduğu gerçeğidir. Yani hem tarih hem de bellek kendi atılımını ve varlık nedenini başka tarihlerin ya da belleklerin silinmesinde ve inkârında bulabilmektedir. Bu da özgün, etkilenmemiş, kelimenin gerçek anlamında bir belleğin olmadığını ifade eder. Anılar, kolektif düşünme tarzlarına tabi olan, ama aynı zamanda geçmişin tasarımlarının bilgiye dayalı paradigmalarından da etkilenen, kamusal uzama dâhil bir bellek tarafından sürekli oluşturulurlar (Traverso, 2005). Primo Levi, *Boğulanlar ve Kurtulanlar* adlı yapıtında tarihle belleği yeni bir tarzda ele alır: tarih ve bellek sınıflandırılmazlar, birbirleri arasında sürekli bir gidiş-geliş üzerinde temellenen bir anlatı içinde birbirine eklenirler.

Bellek ve tarih ilişkisi açısından Habermas'ın "tarihin kamusal kullanımı" olarak adlandırdığı kamusal alanda tartışılan Almanya'nın faşist geçmişi, Arjantin ve Şili'nin askeri diktatörlük mirası, tarihsel araştırmanın sınırlarını nasıl sözel tarihi ve belleği kapsayarak genişlettiğini gösterir (Traverso, 2005: 29). Bu tartışmalar kamusal alanı işgal etmekte ve şimdiki zamanımıza seslenmektedir. Ludmila da Silva Catela (aktaran Traverso 2005: 30), Arjantin'deki askeri diktatörlüğün kurbanlarının anısına kamusal tarih ve belleği konu edinen tarihsel araştırmanın en çarpıcı örneğini sunmuştur. Catela, askeri diktatörlük sürecinde, baskı ve şiddetin en yoğun ve yaygın yaşandığı La Plata kentinde kayıp yakınlarıyla (anne, baba, kardeş çocuklar, eş) bir sözlü tarih çalışması yapmıştır. Yani günümüzde bellek önemli çalışma alanlarından biri haline gelmiştir.

Bellek daima şimdiki zamandadır ve bu durum belleğin tarzını belirler: olayların ayıklanarak anının ve dinlenmesi gereken tanıkların, yorumların, derslerin korunması gereklidir. Bellek politik bir koza dönüşür ve etik bir buyruk biçimini alır — bellek inşası çoğu zaman suiistimallerle birlikte yürür. Öznel karakteristiği nedeniyle bellek asla donmuş değildir; daha çok, sürekli dönüşüm halindeki açık şantiyeye benzer. Bellek bir yapıdır; dolayısıyla, sonradan edinilen bilgiler tarafından, olayı izleyen düşünme süreci tarafından, ilk anının üstüne binen ve anısını değiştiren başka deneyimler tarafından daima filtre edilir. Kısacası bellek, ister bireysel olsun ister kolektif, şimdiki zamanın daima filtre ettiği bir geçmiş görüntüsüdür. Dolayısıyla, saf, aşkın bir bellek mümkün değildir; çünkü kuvvetle anımsanan geçmiş, bilinçdışı arzularımızı beslemekten en bilinçli eylemlerimizi yönlendirmeye kadar, şimdimize kazanmış olacaktır her zaman. Aynı zamanda, kuvvetle anımsanan geçmiş mitsel bir belleğe de dönüşebilir, yani kemikleşmeden bağımsız değildir. İşte o zaman tarihin sürekliliği içinde bir açılımdan çok, şimdinin gereksinimleri önünde bir engel haline gelebilir (Huyssen 1995: 178). Burada belleğin bir mücadele olanı olduğu gerçeğinden hareketle gücü elinde bulunduranların, Levi'nin (1996: 26) tespitinde olduğu gibi "belleğin çarpıtılması, gerçekliğin çarpıtılması, gerçekliğin yadsınması" yoluna gidilmesi söz konusu olur.

Bellek bir yapıdır; dolayısıyla, sonradan edinilen bilgiler tarafından, olayı izleyen düşünme süreci tarafından, ilk anının üstüne binen ve anısını değiştiren başka deneyimler tarafından daima filtre edilir. Kısacası bellek, ister bireysel olsun ister kolektif, şimdiki zamanın daima filtre ettiği bir geçmiş görüntüsüdür. Her anımsama kopmaz biçimde geçmiş bir olaya ya da deneyime bağlı olsa bile, herhangi bir anımsama ediminin zamansal statüsü hep şimdidir (Huyssen, 1995: 13). Belleği oluşturan, geçmiş ile şimdi arasındaki ince çizgi, belleği güçlü bir biçimde canlı tutar ve bu onu arşivden ya da herhangi bir depolama ya da yeniden çağırma sisteminden ayırt eder. Anımsama geçmişle olan bağlarımıza şekil verir; anımsama biçimlerimiz de şimdiki anın içinde bizi

tanımlar. Toplumsal bellek hiçbir şekilde kalıcı değildir ve hep incelikli ya da çoğunlukla inceliksiz yeniden kurmalara tabiidir. Türkiye’de önce sinema filmleri sonra da televizyon dizileri aracılığıyla yakın tarihin anımsanması bellekleri harekete geçirme ve yeni bir toplumsal bellek oluşturma sürecine denk düşmektedir. Ancak tabii ki bu çağrılan unutulmuş, bastırılmış ve yok sayılmış yakın geçmiş anımsanırken bugünün gereksinim ve koşulları şekillendirici güce sahiptir. Bellek, tanımı gereği geçmişi işaret etmesine karşın hatırlama eyleminin kendisi bugüne aittir (Huyssen 1995). Tarih yazımına temel oluşturan “bu hatırlayan bellek” sonuçta bizi şu gerçekle baş başa bırakır: tarih her zaman bugün yazılır ve bugünün amaçları doğrultusunda yeniden inşa edilir. “Başa gelen”, büyük ölçüde şimdiki zaman tarafından şekillendirilmiştir, çünkü olguları “yerli yerine koyan” bellektir.

Halbwachs (1992) toplumsal hafızanın aynı zamanda bir unutmayı da içerdiğini göstermiştir. Darbeyi unutan toplum aslında bir taraftan da neden darbeyi sorgulamadığına dair suçluluktan da kaçmaya çalışırken daha da unutkan olmuştur. Yani anımsayan tarihin yanı sıra unutma gereksiniminden doğan bir tarih de vardır (Jacoby, 1996). Bu da “yeni adına eskiyi rafa kaldıran günümüz eleştiri tarzının bir parçasıdır ki unutarak temize çıkarmaya ve savunmaya yarar” (1996: 28).

Türkiye’nin tarihsel arka planına bakıldığında, 12 Eylül askeri darbesi önemli bir tarihsel dönemeç oluşturur. Darbeyi izleyen yıllarda, siyasi ve toplumsal kurumlar askeri rejim tarafından hazırlanan 1982 Anayasası çerçevesinde yeniden şekillendirilmiştir. Ülke yönetimi 1983’den itibaren sivil siyasete devredilmiş olsa da, askeri yönetim sırasında hazırlanan 1982 Anayasası ve darbenin gerisindeki baskıcı zihniyetin uzantıları 1980’leri takip eden yıllarda da sürmüştür. 1980 askeri darbesi esasında öncelikli olarak ekonomi sahasında köklü bir değişimi ifade eder ki bu değişim ulusal kalkınmacı ekonomik çizginin terk edilip, neoliberal politikalara geçişi anlatır². Zaten Türkiye’nin neoliberal dünya düzenine (ya da düzensizliğine) eklemlenmesini ancak baskıcı askeri bir yönetim gerçekleştirebilirdi ve öyle de oldu. Askeri yönetimin ekonomi danışmanı olan Turgut Özal, ülke yönetiminin sivil iktidara geçişinde kurduğu parti aracılığıyla sivil iktidar formuna dönüşerek neoliberalizme geçişi devam ettirmiştir (Boratav, 2008: 145-169). 1980’li yıllar aslında Özallı yıllardır ve ekonomide IMF gözetiminde neoliberal politikaların uygulanmasının temellerini atmıştır. Bu durum 1990’lı yıllarda devam etmiş, iki binli yıllarda ise neoliberalizme geçiş süreci neredeyse tamamlanmıştır.

Küresel neoliberal ekonomiye eklemlenme süreci, Gürbilek’in sözün patlaması dediği süreçle iç içe geçtiğinden, baskıcı devlet ideolojisine alternatif

² Türkiye’nin 1980 sonrası yaşadığı ekonomik dönüşüm için bkz. Boratav, 2008; Buğra, 2010, Buğra ve Keyder, 2011; Kaya, 2006.

oluşturma iddiasıyla ortaya çıkan bir toplumsal hareket varmış gibi bir algı oluşmuştur. Oysa gerçekleşen şey, yeni bir hegemonik iktidar alanıdır ki bu yeni alan gücünü kültür endüstrisinden ve onu biçimlendiren neoliberal ekonomik ve toplumsal sistemden almaktadır (Suner, 2005: 19-22). Bu yeni hegemonik alanın inşasında televizyon merkezi bir konum işgal etmektedir. Televizyonun, Özallı yıllar ve sonrasında neoliberal dünya düzenine uyma sürecinde özelleştirilmesi ve ticarileşmesi bu merkezi konumun köşe taşlarını döşemiştir³. Ticari televizyon çağında artık metalaştırılan geçmiş sorgulanmadan çağırılabilir. Tarih ve toplum temize çekilebilir. Toplum yaşanan darbenin ağır bilançosunun faillerini yasal zeminlerde hesap vermeye çalışmaz ancak televizyon dizileri aracılığıyla kendini temize çekmeye çalışır. Televizyon “dâhil etme” sürecinin işletilmesinde önemli bir rol üstlenir. Yani, geçmiş sorgulanmadan çağırırken, aynı zamanda geçmişin muhalifi ya da aykırısı muhalifliğinden sıyrılarak içi boş bir nostalji nesnesine dönüşür. Örneğin, Deniz Gezmiş ve arkadaşları, onları hiç tanımayan ve televizyon dizilerinde gören genç kuşaklar için tam bir nostalji nesnesine dönüşmüştür. Nostalji nesnesine dönüşerek—ya da bizzat televizyon tarafından dönüştürülerek—muhalifliklerinden sıyrılıp var olan sisteme dâhil edilmişlerdir. Burada söz konusu olan şudur: Hegemonyaya karşı her zaman dirençler vardır, ancak bu dirençleri sisteme dâhil ederek yok etme yaygın kullanılan bir hegemonya stratejisidir. Televizyonda geçmiş inşa etme süreci tam da bu noktada anlaşılması gereken bir süreçtir.

Bellek birçok evreden geçer. Rousso'nun (1995) Vichy Sendromu modeli belleğin evrelerini anlatır. Öncelikle önemli bir olay, bir dönemeç, genellikle de bir travma; sonra da bir baskılama evresi; bunun ardından, er geç bir “anamnez” yani baskının geri çağırılması kaçınılmazdır ve bu kimi zaman bir bellek takıntısına dönüşür. Tarih yazımı da bu evrelerden beslenir. Konumuz açısından travma 12 Eylül askeri darbesidir ve 1982 Anayasası sonrası 80'ler ve 90'lar da baskılama evresi denebilir. Her şeyin konuşulmaya başlandığı toplumda darbe ve acıları konuşulmamış, sorgulanmamış, sorumlulardan hesap sorulmamıştır. Anamnez evresi, 2000'ler den itibaren önce sinema sonra dizilerle mümkün olmuştur. Türkiye'de günümüzde artık bellek takıntısı aşamasına geçilmiştir. Bellek takıntısı evresinde, bellek görevi retorik ve konformist bir ifade halini alma eğilimindedir ki bu sürece televizyon aktif şekilde katılmaktadır. Bu noktada, tarih gerçeklik duygusu ile bağıNI yitirirken gösteriye ve eğlenceye yönelir ki, televizyondaki dönem dizileri tam da bunu örnekler.

2. Toplumsal Bellek ve Televizyon

³ Televizyonun özelleştirilme süreci için bkz. Adaklı, 2006; Çelenk, 2005; Kejanlıoğlu, 2004.

Televizyonun her yanı sardığı çağda toplumsal belleğimizi düzenleyen kurumlar ve mekanlar neye benzer diye sorar Huyssen (1995). Türkiye toplumunun hesaplaşmadığı darbe ile neden sinema ve televizyon dizileri aracılığıyla yüzleştiği sorusu da bu soru ile yakından alakalıdır. Televizyonun her yanı sardığı çağda tarihi öğretmesi gereken ve toplumsal belleği şekillendirmesi gereken eğitim kurumu ve darbenin sorgulamasını yapması gereken politika kurumunun ele alınması gerekir ki bu daha farklı bir çalışmayı gerekli kılar.

Televizyon bugün insanların çoğunluğunun tarihi öğrendiği kanallardan birisidir (Edgerton ve Rollins, 2001). Çocuklar ve yetişkinlerin geçmiş algısını oluşturdukları temel yollardan birisini oluşturmaktadır televizyon. Bu durum, özellikle yakın tarih konusunda geçerlidir. Örneğin Milli Eğitim Bakanlığı'nın ders kitapları incelendiğinde şu açıkça görülür: tarih konulu dersler Türkiye'de yaşanan darbelerden ya hiç bahsetmez ya da çok kısa şekilde geçer⁴. Örneğin, 1997 basımlı Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi 1/1 ve 1/2 ders kitaplarında⁵ Türkiye'nin yaşadığı darbelerle dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır⁶. Dolayısıyla, bugünün genç kuşaklarının Türkiye'de yaşanan darbeden haberdar olmaları eğitim sürecinde mümkün görünmemektedir.

Türkiye'de kitap okuma oranlarına dair yapılan araştırma sonuçları son derece önemli bulgular sunmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 26 ilde 6212 kişi üzerinde yaptığı araştırma sonuçlarına göre; Türkiye'de her dört kişiden birinin kitap okuma alışkanlığı varken yüzde 31.32'lik bir dilim hiç kitap okumadığını söylüyor. Türkiye'de yılda ortalama kişi başına 7,2 kitap okunuyor. Yaşamının büyük bir kısmını büyük kentlerde geçirenler yılda ortalama 7,7 kitap okuyor. Öğrencilerin yüzde 71'i hiç kitap okumuyor (TRT Haber, 19 Nisan 2011).

Öğrenci ve ebeveynlerinin kitap okuma alışkanlığı ile ilgili yapılan bir diğer araştırma daha da benzer sonuçları ortaya koymaktadır. Yılmaz'ın (2004), Ankara'daki 8 merkez ilçede okuyan ilköğretim 5. sınıf öğrencilerinin "okuma ve kütüphane kullanma alışkanlıklarında ebeveynlerinin duyarlılıkları" araştırmasına göre, öğrencilerin yüzde 71,7'si hiç kitap okumuyor. Okuma alışkanlığına sahip öğrencilerin oranı ise sadece yüzde 6,8. Öğrencilerin yüzde 70,3'ünün evinde, ders kitapları dışında bir kitaplık bulunmuyor. Annelerin yüzde 49,7'sinin, babaların yüzde 39,5'inin kitap okumadığının görüldüğü araştırmada, ebeveynlerin üçte ikisinden fazlasının da çocuğuna okul öncesi dönemde kitap okumadığı ortaya çıkmıştır. Ebeveynin, çocuğunun kitap

⁴ Bu makalenin yazarının ilk ve orta öğretim döneminde (1976-1987) tarih konulu ders kitaplarında Türkiye tarihi çok partili hayata geçişle son bulmaktadır.

⁵ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi 1/1 ve 1/2, (1997) Yükseköğretim Kurulu Yayınları: Ankara

⁶ Milli Eğitim Bakanlığı'nın tarih konulu ders kitaplarının, 1980 askeri darbesinden günümüze ayrıntılı bir analizinin yapılması gerekmektedir. Ancak o zaman eğitim kurumunun toplumsal bellek yitimine nasıl yol açtığını ayrıntılı olarak görebiliriz.

okumasına tepkisinin ne olduğuna yönelik soruya verilen yanıt ise annelerin yüzde 67,5'i, babaların yüzde 59'unun bu konuya tepkisiz kaldığı yönünde. Elde edilen verilere göre, öğrencilerin yüzde 69,2'si kütüphaneye ödev için gidiyor. Öğrencilerin sadece yaklaşık dördte biri ödünç kitap alma, boş vakitlerini değerlendirmek gibi daha anlamlı amaçlarla kütüphane kullanıyor. Araştırmadan çıkan bir diğer sonuç da annelerin yüzde 84'ü, babaların da yüzde 90,1'i çocuklarını hiç kütüphaneye götürmüyor (Yılmaz, 2004).

Milli Eğitim Bakanlığı ders kitaplarından yakın tarihi öğrenemeyen ve okuma alışkanlığı da son derece düşük olan bir toplumda, televizyon tarihin öğrenilmesi ve toplumsal belleğin oluşturulması için neredeyse tek kanal olma durumundadır. RTÜK'ün 2006 ve 2009 yıllarında yaptığı araştırma sonuçları bu görüşü destekler niteliktedir⁷. Günde ortalama 4,5 saat televizyon izleme oranı ile Türkiye, dünyada en çok televizyon izleyen ülke olan Amerika Birleşik Devletleri'ne yetişmiş durumdadır. Hafta içi günlük ortalama televizyon izleme süresinin cinsiyete göre dağılımına bakıldığında, kadınlar 4,5 saat, erkekler ise 4,1 saat televizyon izlemektedir. Hafta içi televizyon izleme sürelerinin yaş gruplarına göre çok farklı olmadığı, 41+ yaşlardan itibaren ortalama sürenin 4,5 saate ulaştığı görülmektedir. Hafta içi günlük ortalama televizyon izleme süreleri incelendiğinde, daha önce yapılan araştırmaların da desteklediği biçimde, düşük eğitimliler daha çok televizyon izlemekte, yüksek eğitimliler en az televizyon izleyen grubu oluşturmaktadır. Hafta içi günlük ortalama televizyon izleme sürelerine bakıldığında, emekli ve işsizlerin yaklaşık 5 saat, ev hanımı ve çiftçi gruplarının da buna yakın sürede televizyon izlediği gözlenmektedir. Hatırla Sevgili'nin yayına başladığı 2006 yılında yapılan araştırma sonuçlarına göre % 51,2 ile ATV'nin, % 48,8 ile Kanal D'nin ve % 43 ile Show TV'nin "en çok izlenen kanal" olduğu tespit edilmiştir. Televizyon kanallarının tercih edilmesindeki en önemli unsurun, yayınlanan dizilerin beğenilme düzeyi olduğu gözlenmektedir. Televizyon programlarının izlenme sıklığı ile ilgili verilere bakıldığında, % 93,7 ile "haberler", % 86,2 ile "yerli diziler" ve % 61,8 ile "dinî programlar", ankete katılan denekler tarafından "izlenen" program türleri içinde en yüksek orana sahiptir. 15–20 yaş grubundakilerin izleme açısından en yoğun tercih ettiği program türü yerli dizilerdir. Bu noktada televizyon, dönem dizileri ile gerçekten tarihin öğrenildiği ve tarih algısını şekillendiren en temel araç olma durumunu korumaktadır.

Tarihin öğrenildiği en temel araç olma konumundaki televizyon, aslında, Baudrillard'ın perspektifinden bakarsak tarihsizleştirir ve her şeyi bağlamından kopartır (2002). Bu durumu geçmişî kurgulayan dizilerde açıkça görebiliriz. Tam da geçmişî kurgularken televizyon öldürücü, dondurucu ve kısırlaştırıcı etkisi ile

⁷ Televizyon izlemeye ilişkin istatistikler, Radyo Televizyon Üst Kurulu'nun 2006 ve 2009'da yaptığı Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırmalarına dayanmaktadır.

geçmişini tarihsizleştirirken aynı zamanda bağlamından kopartır. Yine Baudrillard'a (2001) göre, televizyon gerçek olanın benzeşimini yaratır ve bunu yaparken de onun can çekişmesine katkıda bulunur. Toplumsal sistemimizin merkezinde üretimin yerini benzeşim almıştır ki o da gösterge değeri temelinde işlemektedir (Baudrillard, 2001). Gösterge değeri izleyici kitlesini çeken gösteren/gösterilen biçimi olarak işlemektedir. Gerçekte gerçeğin değerinin kalmadığı yerde gerçeğin benzerini yaratma tertibinin alanıdır televizyon (Baudrillard, 2002). Bu noktada, Türkiye'nin yakın geçmişini kurgulayan dönem dizilerinde tarihi kişilikler olarak Menderes, Zorlu, Polatkan, Deniz Gezmiş ve arkadaşları hep birer göstergeye dönüşmüşlerdir ki her biri izleyici kitlesi açısından gösteren/gösterilen biçimi olarak işlemektedir. Bu durumda gerçek ile kurmaca, gerçeklik ile algı arasındaki sınırlar bizi yalnızca benzeşimle baş başa bırakacak ölçüde bulanıklaşmıştır; bu durumda özne ekranın hayali dünyasında gözden yiter (Baudrillard, 2002). Bu yitip gidiş, öznenin sorgulayan ve yorumlayan kapasitesinin, seyirlik gösterinin çekiciliğinde yitip gitmesidir aslında.

Bu seyirlik gösteriyi sunan televizyonun her şeyi eğlenceye dönüştürme potansiyeli sorgulanmaktadır (Postman, 1985). Hızla unutmaya dayalı televizyon politikası ve kamu alanının giderek daha çok anlık eğlence kanallarına ayrışması ve kapitalist kültürün yapısı gereği bellek yitimi gerçekleşmektedir⁸. Veri bankalarına ne kadar çok bellek kaydederek, geçmiş şimdinin yürüncesine o kadar çok çekilir, ekrana hazır hale getirilir - dizilerde gerçek yaşamdan alınan görüntülerin kullanılması gibi. Televizyonda peş peşe yayınlanan dönem dizileri, bellek yitiminden işaretlerinden çok geçmişe yönelik gerçek bir saplantı ile karşı karşıya kaldığımızı gösterir. Tarihsel süreklilik ve süreksizlik duygusu yerini şimdinin içinde kolayca erişilebilir olan bütün zamanların ve uzamların eşzamanlılığına bırakır (Huysen, 1995) ki televizyon bu eş zamanlığın en temel sahasıdır.

Bütün uzamların eşzamanlığı, televizyonda yayınlanan dönem dizileri aracılığıyla geçmişin şimdiki zamanlaştırılmasında ya da şimdiki zamanın geçmişleştirilmesinde her daim işbaşındadır. "Geleceksiz ve geçmişsiz" bu şimdiki zaman, ihtiyaçlarına göre her ikisini de sürekli doğurma durumundadır der Hartog (aktaran Huysen 1995). Tam da bu yüzden geçmişin bir parçasının zaman aşırı, mitik bir bugüne taşınması yerine, bugünün kendisini mitik geçmişin bir parçasıymış gibi görürüz (Zizek, 2004: 155). Televizyonda arka arkaya yayınlanan geçmiş kurgulu diziler bunu sağlamada son derece başarılıdır.

Burada yaşanan "geçmişin şeyleşmesi" sürecidir ki bu geçmişin estetikleştirilmesi, yalnızlaştırılması ve karlılaştırılmasını ifade eder (Traverso,

⁸ Bellek yitimi için daha ayrıntılı bir analiz için bkz. Adorno, 1991; Benjamin, 1993.

2005). Geçmiş televizyonun kullanımına hazır bir tüketim nesnesine dönüştürülür. Yakın tarihe dair bellek, toplumun toplumsal ve ekonomik dinamiği tarafından zihinden kovulurken, yani bellek yitimi gerçekleşirken, bir taraftan da geçmiş 'şeyleşir'. Dolayısıyla, toplumsal bellek yitimi bir şeyleşme tipidir, daha doğrusu, "şeyleşmenin" başlıca biçimidir (Jacoby, 1996). "Şeyleşme" toplum tarafından nesnel olarak imal edilen bir yanılsamayı anlatır ve bu şeyleşme tartışılırken bellek yitimi çoğu zaman unutulur. Oysa "bütün şeyleşme bir unutmadır" (Horkheimer ve Adorno'dan aktaran Jacoby, 1996: 29). Şeyleşme biçimi ekonomik sistemin gereklerinden doğar.

3. Metalaşan Geçmiş, Toplumsal Bellek ve Kültür Endüstrisi

Televizyonda tarih son derece önemli kar alanlarından birini oluşturur (Edgerton ve Rollins, 2001). 2006–2008 yılları arasında yayınlanan 1960'tan sonraki yakın tarihi konu alan "Çemberimde Gül Oya" ve özellikle "Hatırla Sevgili" dizileri yakın tarihi konu alan kitap, biyografi ve dizide geçen müziklerin CD'lerinde satış patlaması yaşanmasına neden oldu. Örneğin, Hatırla Sevgili dizisinin, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın idama gidişlerini anlattığı bölümünden sonraki hafta sonu Gezmiş hakkında yazılan kitapların satışlarında patlama yaşandı. Erdal Öz'ün "Gülünün Solduğu Akşam", Nihat Behram'ın "Darağacında Üç Fidan", Oral Çalışlar'ın "Denizler İdama Giderken" ve Turhan Feyzioğlu'nun "Bizim Deniz" adlı kitaplarının satışı, yüzde 300'e yakın arttı (Radikal, 29 Mart 2008). Ankara'da gençlerin buluşma noktalarından biri olan Dost Kitapevi Satış Sorumlusu Vildan Teniş de, söz konusu kitapların satışlarında yüzde 100'ün üzerinde artış olduğunu söylemiştir (Radikal, 29 Mart 2008). Büyük kentlerdeki kitapevlerinin yanı sıra Anadolu'da da Erdal Öz'ün "Gülünün Solduğu Akşam", Nihat Behram'ın "Darağacında Üç Fidan", Oral Çalışlar'ın "Denizler İdama Giderken" Halit Çelenk'in "İdam Gecesi Anıları" ve Turhan Feyzioğlu'nun "Mahir: On'ların Öyküsü" kitapları listelere girmiş durumda (Radikal, 29 Mart 2008). Mephisto Kitapevi Satış Sorumlusu Hatırla Sevgili dizisinden önce tek tük satılan Deniz Gezmiş ile ilgili kitapların 3günde 5–40 adet satmaya başladıklarını söyledi. Burada ilginç ve bir o kadar da çarpıcı olansa aynı satış sorumlusunun bu kitapları alanların çoğunlukla üniversiteli ve liseli kız öğrenciler olduğunu vurgulamasıdır (Radikal, 29 Mart 2008). Yani burada söz konusu olan "Hatırla Sevgili" dizisiyle Türkiye gündemine gelen Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının gençler arasında popüler birer kahraman haline gelmesidir. Hatırla Sevgili'nin nostaljik şarkılardan oluşan sound track albümü de satış patlaması yapmıştır (Sabah, 9 Ağustos 2007). Kitaplara ve CD'lere ek olarak Deniz Gezmiş posterleri, yeşil parkalar ve dönem kıyafetlerine olan ilginin de arttığı gözlemlenmiştir. Yani Hatırla Sevgili dizisinin harekete geçirdiği bir diğer alan da giyim olmuştur. Dizide 60 ve 70'li yıllara ait kostümlerin örneklerinin kullanılması bu dönem giysilerine olan ilgiyi de

artırmıştır. Doğu Alman ordusunun bir dönem kullandığı ve Deniz Gezmiş'le özdeşleşen yeşil parka gençlerin en çok ilgisini çeken giyim eşyalarından biri olmuştur. Hatırla Sevgili dizisinin kostüm sponsoru olan By Retro'nun sahibi Hakan Vardar "Alman parkasının adı artık Deniz Gezmiş parkası oldu. Almanya'dan getiriyoruz, ikinci el fiyatı 30, yenilerin fiyatı ise 60 YTL" dedi. Dizinin kadın oyuncularının giydiği kıyafetlerin de büyük ilgi gördüğünü belirten Vardar, "Yurdun her yerinden telefon geliyor, her yaştan insan dizideki elbiseleri istiyor"(Akşam, 4 Aralık 2008) demiştir.

Popüler hale gelen yeşil parka tam bir nostalji nesnesidir. Yakın geçmiş konu alan dizilerde, nostalji nesnesi işlevi gören geçmiş parçasının – ki bu Deniz Gezmişin parkası da olabilir, ülkücü gencin elindeki *Kavgam* ya da Necip Fazıl kitabı da – tarihsel bağlamından, sürekliliğinden kopartılıp bir tür mitik, ebedi, zaman aşırı bugüne dâhil edildiği nostalji yöntemi işletilmektedir. Geçmiş içinde bulunulan zamanın bağlamından ve anlam ihtiyacından doğan sosyal bir yapıdır, yani geçmiş doğal olarak bulunmaz, bir kültürel varlıktır (Halbwachs, 1992). Buradan hareketle günümüz kültürel sahasını büyük ölçüde şekillendiren kültür endüstrisi, kültürel varlık olarak tarihi ancak metalaştırır ve tüketime hazır hale getirir. Geçmiş medya ve kültür endüstrisi aracılığıyla metasal şeyleşme konusu olmuştur. Bununla "ahlaki ve politik sorumluluktan" kaçılmış olur. Sontag (2003) belleğin oldukça ayıklayıcı olan kullanımına dikkat çeker ve bunu Amerika Birleşik Devletleri örneğinde anlatır; Amerika'da köleliğin tarihine yönelik bir müze kurmak kötülüğün burada olduğunu hatırlatmak anlamına gelirdi, oysa Holocaust müzesi kurarak ABD, muaf olduğu oradaki (Avrupa) kötülüğü hatırlatmayı tercih eder. Türkiye'de yakın geçmişi konu alan televizyon dizileri aracılığı ile geçmişi metalaştırmış, kültür endüstrisinin devasa çarklarına teslim etmiş ve böylece yaşananları neden sorgulamadığı, sorumluları neden adalet önüne çıkarmadığı türü sorulardan ve ahlaki sorumluluğundan kurtulmuştur. Gençler, Geniz Gezmiş ve arkadaşlarını popüler birer kahraman haline getirip onun giydiklerini giymeye çalışırken o dönemin ekonomik ve toplumsal dinamiklerinden, politik sahadaki iktidar çatışmalarından habersizdirler. Medya ve kültür endüstrisi aslında birbirine zıt görünen toplumsal bellek yitimi ve bellek patlamasını diyalektik bir bütünlük olarak kendi içinde barındırmayı başarmıştır. "Hatırlama figürleri" (Assmann, 2001) olarak Deniz Gezmiş ve arkadaşları kültür endüstrisi aracılığıyla "hatırlama metaları"na dönüşmüşlerdir. Tarihi "hatırlama" ve ticarileşmiş boş zamanın "unutma"sı diyalektik bütünlüğün parçalarını oluşturmuştur (Lipsitz, 1990).

Metalaşmış bir geçmiş daha doğrusu şeyleşmiş ve metaya dönüşmüş bellek değiştirici ve dönüştürücü alternatif bir model üretimine engel olur. Belleğin kötü kullanımı – örneğin her şeyi eğlenceye dönüştüren televizyonlarda kullanımı – onun eleştirel potansiyelini nötralize etmeye yol açarak, günümüz dünyasının düzenini övücü kullanıma sokar (bkz. Huyssen, 1995, Traverso,

2005). Kapitalist ekonomi içerisinde metalaşmadan hiçbir şey kaçamaz ki zaten geçmiş de bu çılgın meta üretiminin bir parçası haline gelmekten kurtulamamıştır. Sinema ve televizyon gibi kültür endüstrisinin temel dinamikleri, bu temel işleyiş kuralı üzerinden geçmişi yeniden kurgularken aslında onu çok satan metalar haline getirerek kurgular. Sonuçta, devasa bir televizyon endüstrisinin hayatta kalmak için yapmak zorunda olduğu şey hiç durmadan üretmesi ve ürettiklerini satmaya çalışmasıdır ki başka türlü bir var olma zaten mümkün değildir⁹.

Televizyon geçmişi metalaştırırken “kimin belleğini” kullanıyor? Kimin ya da kimlerin hatırladıkları üzerinden nostalji nesnelere ürettiyor ve satışa sunuyor? Kimler satın alıyor ya da nefret ediyor? Bu sorular son derece merkezi sorulardır. Kuşkusuz, televizyon izleyici kitlesi homojen bir topluluk değildir; yaş, cinsiyet, sınıf, etnik ve dini farklılıklara sahiptir. Kültür endüstrisinin en temel ilkesi ise herkes için bir şey üret kimse dışarıda kalmamasıdır. Ticarileşmiş televizyon çağında elbette her kanalın harekete geçireceği bellek aynı olmayacaktır. Burada Touraine'nin (2007) günümüzde çatışmanın üretim sahasından kültürel sahaya kaydığı tespiti ortaya çıkmaktadır. Televizyona aktarılan geçmişin kimin belleğinden aktarıldığı ve bunun doğru olup olmadığı tartışmaları geçmiş konu alan dizilerin yayınlanmasından sonra sık sık gündeme gelmiştir ve zaman zaman da çatışmalara neden olmuştur.

4. Bir Çatışma Alanı: Televizyonda Bellek ve Karşı Bellek

Halbwachs (1992) evrensel bir belleğin olmayacağını, sadece ortak ve gruba özgü belleğin olacağını belirtir. Ona göre her ortak bellek zaman ve mekân ile sınırlı bir gruba aittir. Burada belleklerin çokluğu söz konusudur ki çokluk, bellek ve karşı belleklerin varlığına vurgu yapar. Belleklerin çokluğu ve karşıtlığı belleğin bir çatışma alanı olduğunu ifade eder.

Televizyon dizilerinde ıstıraplarını şimdiki zamanda yeniden yaşayan kurbanların belleği mi yoksa başka aktörlerin belleği mi işbaşındadır tam olarak bilmek mümkün değildir, ancak darbelerle ilgili dönem dizilerinin, yaraları açık olan insanların belleğinin yanı sıra başka aktörlerin (belki de o yaraları açanların) belleğini de harekete geçirdiği ortadadır. Örneğin, “Hatırla Sevgili” adlı dizinin 2 ve 9 Mayıs 2008’de yayınlanan bölümlerinde yakın tarihin en

⁹ Geçmiş vurgu yapılırken tüketim kalıpları ve bunların nasıl değiştiği ve artık neyin tüketilmesi gerektiği de izleyiciye verilir. Örneğin, Lipsitz (1992) televizyonun geçmişi kurgulamadaki rolünü Amerikan durum komedileri üzerinden çözümler ve televizyonun merkezinde yer alan tüketim hakkındaki bilginin ve satın alma konusundaki ikna gücünün önemine dikkat çeker. Geçmiş yeniden kurgulayan diziler aslında aile ile ekonomi arasındaki karmaşık ve çok yönlü ilişkiler hakkında da birçok ipucu vermektedir.

karanlık ve kanlı olaylarından olan Kahramanmaraş katliamı¹⁰ anlatılmıştır. Bir takım kaynaklara göre 111 Alevi yurttaşın yaşamını kaybettiği olayın, dizi tanıtımında “Kahramanmaraş katliamı” olarak yer almasına MHP Kahramanmaraş Merkez İlçe Başkanı Ömer Özkan tepki göstermiş, Maraş katliamına ilişkin sahneler nedeniyle "dizinin yayından kaldırılması" amacıyla Cumhuriyet Savcılığı'na suç duyurusunda bulunmuştur. Pir Sultan Abdal Kültür Derneği Başkanı Fevzi Gümüş, Kahramanmaraş'ta yaşanan vahşetin 'katliam' olarak tanımlanmasına tepki gösteren Özkan'a "Maraş'ta yaşanan vahşetin adı katliamdır, yani toplu öldürmedir. Onlarca masum insan silahla, satırta, bıçakla öldürülmüş, evler yakılmış, katliamdan sonra binlerce insan yerinden yurdundan edilmiştir" demiştir (Cumhuriyet, 17 Mayıs 2008). Kamusal alanda yapılan bu tartışmalar bellek ve karşı belleğin çatışması açısından önemlidir ki televizyon bu noktada merkezi bir konumdadır.

Özel televizyon kanallarının çokluğu, “çoklu bellek”lerin kendilerine yer açması konusunda iş başındadır. “Çemberimde Gül Oya”, “Hatırla Sevgili” gibi Türkiye'nin yakın ve karanlık geçmişini konu alan dizilerden sonra, RTÜK'ün araştırmalarında dini programlar konusunda en çok izlenen televizyon olduğu tespit edilen muhafazakâr Samanyolu TV'de 2010'da darbeleri konu alan “Güz Gülleri”ni yayınlanmaya başlamıştır. Dizinin Samanyolu TV'nin internet sayfasındaki tanıtımı çok çarpıcıdır: “Güz Gülleri'nin öyküsü, Türkiye'nin, süregelen darbelerle kararmış bir döneminde, Eylül 1980'de başlar. Sirtını darbeci sermayeye dayanmış Kara Ailesi ile onurlarından ve alın terlerinden başka hiçbir şeyleri olmayan Aydın Ailesi'nin küçük bir kasabada kesişen hayatları, Aydın Ailesi'nin ve kasabada yaşayan mazlumların, bundan sonraki tüm yaşamını etkileyecek büyük bir trajediyle noktalanır. Aydın'ların ve mazlumların trajedisi, Kara'ların bayramı olur...1980'i, 28 Şubat'a taşıyan süreç, Aydın ve Kara ailelerinin arasında yaşanacak çekişmelerin, aşk çıkmazlarının, yaşam kavgalarının, iktidar hesaplaşmalarının, mazlum-zalim savaşlarının gölgesinde anlatılacaktır” (<http://www.stv.com.tr/Program.aspx?ID=17>). Çemberimde Gül Oya, Hatırla Sevgili, Bu Kalp Seni Unutur mu? Ve halen gösterimde olan Öyle Bir Geçer Zaman ki dizilerinin yakın geçmişe dair anlatısını doğru ya da yeterli bulmayan Samanyolu TV kendi izleyici kitlesi için darbe konulu başka bir dizi yapma kararı vermiştir. Burada farklı bellekler karşı karşıya gelerek televizyon aracılığıyla temsili geçmiş daha doğrusu gerçeğin kendilerine göre kurmacasını yapmaktadırlar. Bu noktada belleğin ve geçmişin anımsayanın kim olduğu ve kimin anlatısının geçerli olacağı mücadelesi simgesel düzeyde gerçekleşmeye devam etmektedir.

¹⁰ 22-24 Aralık 1978'de küçük bir Anadolu kenti olan Kahramanmaraş'ta Aleviler'in aşırı sağcı militanlarca örgütlü bir şekilde katledilmesi sonucu resmi kayıtlara göre 105 kişi öldü, 176 kişi yaralandı, 200'den fazla ev ve işyeri tahrip edildi (Ahmad, 1993; Poulton, 1997; Şahhüseyinoğlu, 1999). Olayın tanıklarının ifadelerinde ise ölü sayısı birkaç yüzlerle ifade edilir (Şahhüseyinoğlu, 1999; Erkal, 1993).

Sonuç Yerine

Yirminci yüzyılın son yıllarında başlayan ve 21. yüzyıla taşınan durum yani yaşamlarımızın alansal ve uzamsal koordinatlarının netliğinin yitirilmesi, hatta dünyadaki artan hareketlilik yüzünden çözülmeye uğramasıyla ortaya çıkan zamana tutunma isteğinin önemli bir hale gelmesi durumu (Huysen, 1995) belleğin ve dolayısıyla tarihin göstergeliği temelinde yükselen bir geçmiş kurgulamasını beraberinde getirmiştir. Bu göstergeliği bellek ve tarihin televizyona yansımaları peş peşe televizyon ekranına taşınan yakın geçmiş konulu televizyon dizileri olmuştur.

Türkiye toplumu yakın karanlık geçmişine ait askeri darbeyi ve sorumlularını sorgulamamışken ve tamamen darbe geçişini unutmuşken, sürekli baktığı ekranda birden askeri darbelerle karşı karşıya gelmiş ve korunaklı evlerinde aslında tamamen gömdüğü, hatırlamak istemediği geçmişle yüz yüze gelmiştir. Bu noktada karanlık geçmiş bir eğlence aracı olan televizyonla çıkagelmiştir. “Gösteri toplumu”nda (Debord, 2001) artık karanlık geçmiş de gösterinin parçası olmuştur. Hatırlananlar – algının “bir dizi zamana bağlı düzenleyici aygıt” olarak anlaşılması koşuluyla – algısal kalıntılar tarafından oluşturulmuş “hafıza izleri”dir (Leledakis, 2000). Belleğini yitiren gösteri toplumunda hafıza izleri daha çok tüketilecek nostalji nesnelere olabildi ki, zaten bu patlama kültür endüstrisinde pazarlanan nostalji nesnelere tüketilmesi eşliğinde yaşanmıştır.

Türkiye'nin askeri darbeyi sorgulamaması, sorumluları adalet önüne çıkarmayı, Türkiye ile hemen hemen aynı zamanlarda askeri darbelerle karşı karşıya kalan Latin Amerika örneği ile karşılaştırıldığında son derece çarpıcıdır. Arjantin, Şili gibi çoğu Latin Amerika ülkesi, daha askeri diktatörlük sona ermeden sorgulamaya başlamış ve yaşananları sorgulamak üzere toplumsal muhalefet oluşturmuştur (Suner, 2005). Türkiye'de böyle bir durum söz konusu olmamıştır. Askeri darbe sırasında kaybolan (büyük olasılıkla işkencede ölen ve gömülen) evlatlarını arayan Plaza Del Mayo anneleri, tüm dünyaya askeri darbenin neler yaşattığını ve hesap vermesi gerektiğini anlatmış, askeri darbe sırasında yaşatılan ihlallerin sorumlularından hesap sormanın gerekliliği konusunda son derece çarpıcı bir ders vermiştir. Bu eylemlilik sürecinde, ev kadınından eylemciye dönüşen annelerden biri, 1997'de Arjantin Meclisinde açılış konuşması yapabirmiştir. Türkiye'de ise bu annelerden ilham alarak Galatasaray Lise'si önünde toplanan ve kayıp çocuklarını arayan Cumartesi anneleri hiçbir zaman ciddi bir kamuoyu desteği alamamış, defalarca güvenlik güçleri ile karşı karşıya gelmiştir. Diziler aracılığı ile darbeler konuşulmaya başladığında bile bu anneler yeterince destek bulamamışlardır.

Bu noktada Boltanski'nin (1999) ahlak ile acı arasındaki ilişkinin siyasi bir mesele, bir eylem meselesi olduğu saptaması önemlidir. İnsanlar televizyonda Afganistan ve Irak'taki acıyı izlerken donup kalır ama bunun bir sonucu olması gerekmez, izleyici bağlılığı reddedebilir, ama eğer bağlılık buna karşı ortaya çıkıyorsa genellikle iki şekilde olur: bu dehşetin faillerini suçlayarak öfkelenme ya da duygusallık. Boltanski (1999: 132) bunların dışında kınama ve duygusallığa bel bağlamadan tercih edilebilecek üçüncü bir yol olduğunu söyler ki, bu yol acıya doğrudan bakabilme cesareti göstermektir. Boltanski ancak böyle bir bakışın ahlaktan beslenen siyasi eylemin gerçekçi zeminini oluşturabileceğini vurgular. Türkiye politik sahada sorgulamadığı, yasal zeminlerde faillerinden hesap sormadığı askeri darbe geçmişinin acılarını uzaktan seyrediyor ancak bağlılık geliştirmiyor. Askeri darbenin insan hakları ihlalleri televizyon dizisi aracılığıyla karşısına geldiğinde birçok kişi donup kalabilir, öfkelenebilir ya da duygusallaşabilir. Zaman zaman dehşeti yaşatanlara öfke ve duygusallık söz konusu olsa da üçüncü yolu seçme henüz mümkün olmamıştır ve olmayacak gibi gözükmektedir.

Bu noktada, popüler sinemanın geçmişi temize çekme ve toplumu temize çıkarma çabasının (Suner, 2005: 45) bir benzerini karanlık geçmişi konu alan televizyon dizilerinde de görüyoruz. "Yaşanan olaylar çok kötüydü, bakın her şey bitti, geçti, haydi sevinelim, eğlenelim" tarzı bir temize çekme ve insanları ahlaki sorumluluktan kurtarma kaygısı ortaya çıkmaktadır. Geçmiş "geri çağrılmak" ve "hatırlanmak" yani aslında sözcüklere "tercüme edilmek" zorundadır; yani bilince çıkarılmalıdır (Leledakis, 2000). Bu durumda televizyon dizileri ile çağrılan geçmiş sözcüklere tercüme edilirken ve bilince çıkarılırken, bellek kültürümüzün bellek çırpınmaları kaotik, bölük pörçük ve amaçtan yoksun görünmektedir (Huysen, 1995). Boltanski'nin hatırlattığı gibi politik eylem zemin oluşturabilecek tek bakış olan acıya doğrudan bakabilme cesareti televizyonun soğuk ekranı araya girdiğinde pek de mümkün görünmemektedir. Televizyon her zaman gerçeğin bir benzerini gösterir ve gerçek bu durumda artık neredeyse yoktur (Baudrillard, 2002). Gerçek yoksa ahlaki sorumluluk da yoktur ve toplum kendini bu yolla temize çekmeyi bitirmiştir.

Belleğin ve tarihin göstergesi olması temelinde ortaya çıkan ve anlaşılması gereken televizyon dizileri geriye yönelik bir anlam arayışının bir biçimi olarak mı yoksa salt kültür endüstrisinin parçası olarak mı anlaşılmalı sorusu son derece verimli bir çalışma ve tartışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün Türkiye'nin kamusal siyasal söylemini ve tartışmalarını yakın tarihin karanlık noktaları belirlemekte ve bu durum bir çatışma alanı olarak da kendini yeniden inşa etmektedir. Bu bağlamda geçmişi yeniden okuyuşların politik hedeflerinin olması şartıdır değildir, ancak bu durumun televizyonla ilişkisi şartıdır sonuçlar doğurabilir.

Summary

Since the last years of the twentieth century, our lives have lost the clarity of spatial coordinates, because of the increased mobility. As a result of this global trend, Turkey has found itself in the middle of the explosion of memory and the loss of memory occurring at the same time. Especially in the last five years in Turkey, the near historical past or rather history of military coups that has been pushed to the social subconscious, repressed and unquestioned was opened to the discussion, first by the popular films then television series.

Television series have been the perfect place of seeing how the lost of social memory and the explosion of memory have occurred at the same time. This reminds researchers that instead of examining the lost of memory and the explosion of memory in opposition, it is better to look at these processes in a dialectical integrity. For almost thirty years, Turkey has not questioned, politically organized to bring responsible of this very dark past in front of the law, but the people of Turkey have suddenly confronted the country's dark and unquestioned past in their sheltered home. Turkey has come face to face with her completely buried past through the television screen. Television has turned everything in to show for recreation, so the dark past has also become the part of the show. Although, television has a capacity to turn everything into show, it is one of the basic tools for children, teenagers and adults to learn history. Turkish National Education Ministry has not taught the near past in the curriculum and Turkish society has not a very high level of reading books. So, television becomes the only tool to learn what had happened in the past. With the television series, youth has learnt that Turkey has faced with a very brutal military coup in the September 12, 1980. This clearly has showed that society has lost the memory and reconstructed through the television series. As well as how television touches and changes every point of everyday life, it changes perceptions of millions' fictional and nonfictional historical events and personalities through television series. At this point, television turns out to be a decisive actor for the creation of social memory. If we talk about television series, we need to talk about cultural industry. The construction of social memory through television series has inevitably brought about cultural commodities ready for millions to consume. Then, the reconstruction of memory has mostly occurred through the memory traces, which have been marketed as the objects of nostalgia. The youth has rushed to buy the books about the historical figures, clothes worn by them and so on. The problem is that still there is no political organization to question the military coup and its results or the quest for justice, which could be constructed only after the responsible, brought to the law. As a contrary, in Latin American countries such as Chile and Argentina faced with the military coups at the same time in Turkey, a strong social opposition was established to question the military coups and its brutal

events before the end of the military dictatorships. In Turkey, this has not occurred even after the thirty years passed over the military coup. Turkey has chosen to not question her near and dark past but preferred to face it though television screen. Usually, looking to the pain of the near past in the television is not turned to develop an ethical commitment to the victims and the responsibility of organizing in the political sphere to question the human rights violations. The audience chose to get emotional, feel sorry for victims, and angry at the responsible. This is not a transformative action but a confirmative one.

Kaynaklar

- ADAKLI, Gülsen, 2006, *Türkiye'de Medya Endüstrisi: Neoliberalizm Çağında Mülkiyet ve Kontrol İlişkileri*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- ADORNO, Theore. W., 1991, *The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture*. (Der. J. M. Bernstein, Londra: Routledge.
- AHMAD, Feroz, 1993, *The Making of Modern Turkey*. London, New York: Routledge.
- ASSMAN, Jan, 2001, *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. İstanbul: Ayrıntı.
- BAUDRILLARD, Jean, 2002,. *Tam Ekran*. İstanbul: YKY.
- BENJAMIN, Walter, 1993, *Pasajlar*. İstanbul: YKY.
- BOLTANSKI Leon, 1999,. *Distant Suffering: Morality, Media, and Politics*. New York: Cambridge University Press.
- BORATAV, Korkut, 2008, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*. Ankara: İmge Kitabevi
- BUĞRA, Ayşe, 2010, *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BUĞRA, Ayşe; Çağlar KEYDER, 2011, *Sosyal Politika Yazıları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇELENK, Sevilay, 2005, *Televizyon, Temsil, Kültür: 90'lı Yıllarda Sosyokültürel İklim ve Televizyon İçerikleri*. Ankara: Ütopya Yayınları
- DEBORD, Guy, 2001, *Gösteri Toplumu*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- EDGERTON, Gary R., Peter C. ROLLINS, 2001, *Television Histories: Shaping Collective in the Media Age*. University of Press of Kentucky.

- EDY, Jill A., 2006, *Troubled Past: News and the Collective Memory of Social Unrest*. Philadelphia: Temple University Press
- ERKAL, Sadık, 1993, *Çaldıran'dan Çorum'a Anadolu Alevi Katliamları*. İstanbul: Yalçın Yayınları
- GÜRBİLEK, Nurdan, 1992, *Vitrinde Yaşamak: 1980'lerin Kültürel İklimi*. İstanbul: Metis.
- HALBACHS, Maurice, 1992, *On Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press
- HUYSSSEN, Andreas, 1995, *Alacakaranlık Anıları: Bellek Yitimi Kültüründe Zamanı Belirlemek*. İstanbul: Metis.
- JACOBY, Russell, 1996, *Belleğini Yitiren Toplum: Adler'den Laing'e Konformist Psikolojinin Eleştirisi*. İstanbul: Ayrıntı
- KAYA, İbrahim, 2006, *Sosyal Teori ve Geç Modernlikler: Türk Deneyimi*. Ankara: İmge
- KEJANLIOĞLU, Beybin, 2004, *Türkiye'de Medyanın Dönüşümü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- LEVI, Primo, 1996, *Boğulanlar, Kurtulanlar*. İstanbul: Can Yayınları.
- LELEDAKIS, Kanakis, 2000, *Toplum ve Bilinçdişi: Toplumsal Teori ve Toplumsalın Bilinçdişi Boyutu*. İstanbul: Ayrıntı.
- LIPSITZ, George, 1990, *Time Passages: Collective Memory and American Popular Culture*. Minneapolis: University of Minnesota
- 1992, The Meaning of Memory: Family, Class and Ethnicity in Early Network Television Programs, *Private Screening: Television and the Female Consumer* (içinde) Lynn, Spiegel, Denise Mann. Minneapolis: University of Minnesota Press, ss: 71-110.
- NEIGER, Motti, Oren MEYERR, Eyal ZANDBERG, 2011, *On Media Memory: Collective Memory in an New Media Age*. London: Palgrave Macmillan.
- ÖZYÜREK, Esra, 2001, *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye'nin Toplumsal Hafızası*. İstanbul: İletişim.
- POSTMAN, Neil, 1985, *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business*. New York: Penguin Boks.
- POULTON, Hugh, 1997, *Top Hat, Grey Wolf and Crescent: Turkish Nationalism and the Turkish Republic*. New York: New York University Press.

- ROUSSO, Henry, 1995, *The Vichy Syndrome: History and Memory in France Since 1944*. Harvard: Harvard University Pres.
- RTÜK, 2009, *Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması 2*. Ankara: Yayın Araştırmaları ve Ölçme Dairesi Başkanlığı.
- SONTAG, Susan, 2003, *Regarding the Pain Of Others*. New York: Picador/Farrar
- SUNER, Asuman, 2005, *Hayalet Ev: Yeni Türk Sinemasında Aidiyet, Kimlik ve Bellek*. İstanbul: Metis.
- ŞAHHÜSEYİNOĞLU, H. Nedim, 1999, *Yakın Tarihimizde Kitlesele Katliamlar: Malatya, Kahramanmaraş, Çorum, Sivas Katliamlarının İyüzüne Dönük Bir İnceleme*. Ankara: İtalik Yayınları
- TOURAINÉ, Alain, 2007, *Bugünün Dünyasını Anlamak İçin| Yeni Bir Paradigma*. İstanbul: YKY
- TRAVERSO, Enzo, 2009, *Geçmiş İ Kullanma Kılavuzu: Tarih, Bellek, Politika*. İstanbul: Versus
- YILMAZ, Bülent, 2004, "Öğrencilerin Okuma ve Kütüphane Kullanma Alışkanlıklarında Ebeveyn Duyarlılığı", *Bilgi Dünyası*, 5 (2): 115-136.
- ZIZEK, Slavoj, 2004, *Yamuk Bakmak: Popüler Kültürden Jaques Lacan'a Giriş*. İstanbul: Metis.